

Ірина Яковенко

ПЕТРО МОГИЛА – ФУНДАТОР КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Розбудова нашої держави на національних, духовних та моральних засадах ставить одним із ключових питань вивчення національно-політичної спадщини нашого народу, життєвого і творчого шляху визначних діячів, які були організаторами і безпосередніми учасниками творення вітчизняної науки й культури. Під час панування тоталітарного режиму на наших землях відомості про діяльність цих визначних осіб з політичних міркувань замовчувалися і були вилучені з наукового і суспільно-політичного обігу, а інколи і підлягали різкій критиці. До такого кола діячів належить митрополит Петро Могила – фундатор Києво-Могилянської академії, визначний культурно-освітній діяч та письменник другої половини XVI – першої половини XVII століття.

Перші відомості про Петра Могилу і тогочасну ситуацію, яка панувала в суспільстві, можна почерпнути з його численних творів. Досліджували діяльність Петра Могили і його сучасники (український шляхтич Я. Єрлич, випускники КМА: І. Галятовський, Л. Баранович, а також представники католицької церкви – Я. Суша, Т. Рудка, А. Гепен). Його постать не оминула увагу й французьких дослідників (А. Мальва, М. Віллер). Дослідженнями в царині даного питання займалися В. Липківський, І. Огієнко, С. Голуб'єв, І. Попов. До окремих питань з його творчості зверталися церковні історики (І. Нагаєвський, А. Великий, І. Хома, А. Жуковський, Р. Василюва). Привертають увагу статті З. Хижняк, В. Нічик, Ю. Мицика, О. Сарапіна. Окремі аспекти життя і діяльності Петра Могили розглядали науковці Я. Стратій, С. Сенік, Л. Алексєєвич, О. Борисова, Г. Грай.

Мета статті полягає у висвітленні політичної ситуації, в якій перебував український народ на межі XVI–XVII століття, та показу на її тлі просвітницької та культурної діяльності Петра Могили.

Середина XVI століття ознаменувала для нашого народу тяжку боротьбу за свою самобутність, культуру, науку і віру. Так, конституцією Люблінського сейму в 1569 році було «...стверджено, що возз'єднання Литви з Польщею, яке розпочалося з 1501 року, остаточно завершено, і Київ, з іншими своїми містами, увійшов до складу польського королівства» (тут і надалі переклад наш – І. Я.) [1, с. 57].

Король Сигізмунд Август, котрий прийшов до влади, обіцяв: «...всім новим підданим рівні з іншими права, вольності і переваги, не дивлячись на відмінності в віросповіданні», – і до кінця свого життя не змінив толерантного ставлення до підлеглих територій [1, с. 57]. Але після його смерті, впровадження в 1596 році Брестської церковної унії мустило стати початком великого перевороту в житті українського народу. Цей переворот і його наслідки вплинули, за думкою М. Костомарова, на мисленнєвий розвиток жителів України. Так, він зазначив, що: «Уніатська новина користувалася особливою любов'ю і опікою короля Жигимонта; також заходилися його палко підтримувати єзуїти, які в Польщі взяли в свої руки виховання і тим самим заволоділи правлячою польською аристократією; – тому було зовсім природно, що уніатська сторона зараз взяла верх над православною» [5, с. 193]. З приводу цього доцільно висловився М. Ф. Сумцов в «Характеристике южно-русской литературы семнадцатого века»: «Влаштований за допомогою обману і інтриг, Брестський собор розірвав південний і західний руський народ на частини: православному більшості і уніатське меншість, яка заручилася сильною підтримкою короля і католицького духовенства, кожного року підсилюючись припливом нових уніатів» [8, с. 1]. Брестська унія тягла за собою жорстокі переслідування і зневагу до православного населення: не допускали до виборів на уряди, принижували людську гідність, право на вільне віросповідання, знущалися і глузували над церковнослужителями, національними обрядами. Представники єзуїтського ордену вирішили підкорити православне населення, створивши школи, колегії, де навчали дітей латинської мови, якою на даний час писали, виступали у судах, адміністративних установах тощо. Охарактеризувавши даний період, Костомаров М. І. зауважив про те, що батьки із задоволенням віддавали своїх дітей у школи єзуїтів, знаючи про високий рівень викладання латинської мови у їхніх навчальних закладах. Але єзуїти вміли зацікавлювати дітей, потураючи їхнім різним витівкам, і паралельно з цим прищеплювали свої цілі й переконання. Коли ж серед батьків виникали сумніви щодо правильності вибору навчального закладу, щоб не піднімати проти себе останніх і не закривати дороги православним дітям до їхніх шкіл, єзуїти вдавалися до хит-

рощів: «...езуїти часто запевняли, що вони зовсім не думають повертати Русинів у латинство, говорили, що східна й західна церква однаково святі і рівні між собою, що вони дбають тільки про освіту» [5, с. 194]. Закінчивши такі заклади, православні діти ставали морально знівеченими, душевно деградованими. Вони нехтували вченням православ'я, зневажали свою рідну мову, традицій, звичаї. Адже, знаходячись під опікою наставників-езуїтів, діти отримували не лише знання, але й цінності, погляди, переконання. Випускники езуїтських шкіл переходили з православної віри в католицизм, а у першій половині XVII століття еліта православного світу перейшла на бік католиків. Тих же, хто не хотів змиритися зі своїм становищем і не визнавав унії, жорстоко переслідували, позбавляли всілякого шансу участі в громадському і політичному житті країни. На місці православних священнослужителів приходили католики, більшість православних церков було віддано в оренду, їх перетворювали в шинки.

Такі обставини не могли не викликати бурю народного протесту. Реакцією меншості православного духовенства та аристократії було створення братств, які наприкінці XVI століття в Україні й Білорусії виступають як численні громадсько-політичні та освітні організації. Вони мали власні кошти, створювали суди й підтримували школи та друкарні. Братства густою сіткою вкрили територію нашої держави, допомагаючи один одному. Найбільш відомі серед них: Львівське, Успенське, Віленське, Люблінське, Могилевське, Самостське, Луцьке Хрестовоздвиженське, Вінницьке, Немирівське і звичайно ж Київське Богоявленське. Братські школи здійснили для православного населення українського народу функцію збереження народності, національної освіти і самобутності.

Професор, протоієрей Ф. Тітов у праці «Стара вища освіта в Київській Україні 16 – поч. 19 в.» справедливо зазначив: «Західно-руські церковні братства були одним із найважливіших органів боротьби православного руського населення польсько-литовської держави за свою віру і народність» [9, с. 26]. Згідно з цілями цієї боротьби спрямовувалася і розвивалася діяльність братств. Провідною стороною їх діяльності було піклування про розповсюдження серед населення польського королівства просвітництва в душі православної церкви. Але діяльність братських шкіл надавала елементарну освіту і не задовольняла запити тогочасного суспільства: «Але всі ці православні заклади ні в якому відношенні не могли зрівнятися з тими, які безперервно з'являлися між католиками, на стороні яких виступали езуїти», – писав В. Аскольченский [1, с. 41]. Незважаючи на всі старання з боку освіченого православного населення, братства не змогли досягти своєї мети на початковому етапі існування, через різку реакційну пропаганду католицизму з боку езуї-

тів, які встигли протягом XVII століття завербувати в свої лабети, окатоличити, ополячити українську аристократію. Відірвавши панівну верству населення від джерел православ'я, езуїтам все ж не вдалося викоринити оплот національної віри та гідності – Київське братство.

В таких обтяжливих політичних, духовних і національних обставинах розпочалася діяльність фундатора Києво-Могилянської академії – Петра Могили.

Петро Могила – визначний релігійний та культурно-освітній діяч. Походив з давнього шляхетного волоцького роду, що сповідував православну віру. Батько Петра Могили був господарем Волощини, а на початку XVII століття і Молдавії; хлопець був вихованцем Львівської братської школи, згодом навчався в вищих школах Західної Європи. Опісля служив як шляхтич у війську польського короля, брав участь у битві під Хотином 1621 року. Проте в добу занепаду православ'я й тяжкого становища українського народу обрав «меч духовний».

В 1628 році Петра Могилу було обрано архимандритом Києво-Печерської Лаври. Приступивши до своїх обов'язків, оборонець православної віри помітив, що дячки, церковнослужителі погано виконують свої обов'язки, відбувся моральний занепад, у богослужбових книгах вбачалися неточності до розмежування одного і того ж поняття, бракує освічених кадрів. Вирішивши заснувати вищу школу при Печерському монастирі, Петро Могила починає відправляти здібну молодь за кордон за власні кошти. До навчання у Західну Європу були віддані: Сільвестер Косів, Ісає Трофимович, Ігнатій Оксимонович-Старушич, Тарас Земка і Інноцентій Гізель.

В 1615 році в результаті об'єднання Лаврської та Київської братських шкіл було утворено колегію, яка згодом переросла в академію. Цей історичний факт відзначив Федор Тітов: «У 1615 році Київська Академія була заснована, під іменем братської школи, для виховання руських дітей в істинах і переказах православної церкви, для затвердження і поширення істинної православної віри серед руського народу і для захисту тієї ж святої віри і тісно пов'язаної з нею руської народності від утисків з боку ворогів нашого народу» [3, с. 5–6]. Очоливши цей осередок православної культури, Петро Могила починає реформи в освіті і стає на захист моральності підрастаючого покоління.

Переймаючись долею своєї країни, фундатор колегії з боєм слухає нападки на православну віру з боку католицького духовенства: «Горді своєю наукою та літературою, своїми колегіями латино-уніатські письменники в кінці XVI століття наполегливо вказували православним південно-русам на нікчемність їхніх шкіл, невігласство і злидні духовенства, відсутність проповіді, грубість вдач, – звертали увагу також на відсут-

ність учених людей і брак шкіл. – Мало того, латино-уніатські письменники добре усвідомлювали, яке велике значення мали в Речі Посполитій родовитість і старожитність. Особливо наполегливо вказували православним, що у них зникли сильні пани...» [8, с. 2].

Оцінивши нападки з боку єзуїтів, Петро Могила вдався до рішучих дій. Розуміючи наявність неточностей і похибок богослужбених книг, нерозуміння священнослужителями змісту прочитаного, фундатор колегії створює «Службник», в якому подається чітке і зрозуміле, догматично обґрунтоване обрядове роз'яснення літургії, яке написав Тарас Земка – один із учнів Петра Могили. В 1639 році побачило світ друге видання «Службника», доповнене і уточнене.

Петро Могила дбав про те, щоб завести одностайність у православному богослужінні, щоб священники як слід виконували свої обов'язки, виправити їх моральну поведінку.

Культурний діяч намагався повернути давню українську церкву до джерел моральності і благочестя, скликавши собор представників духовенства і світських людей. Відомостей про діяльність цього собору не дійшло до нашого часу, але в 1646 році наслідком цього було нове видання «Требника» – «...детальний збірник богослужінь, які торкаються священних відправ, довго служив провідною книгою цілій Росії і відомий під назвою «Требник Петра Могили» [5, с. 219]. Ця книга була призначена не лише для відправлення служб, вона повинна була слугувати як навчальний посібник для духовенства.

Петро Могила реформував не лише духовну культуру, але й науку, яка в даний час була з нею в тісному взаємозв'язку. Зважаючи на це, Петро Могила суворо ставився до кандидатів духовного сану, вимагаючи від них «вченості»: «...щоб кандидати духовного сану не були бодай цілковитими неуками; також постановив, щоб кандидати духовних місць, перед своїм висвяченням, були якийсь час у Києві і вчилися у свідомих людей» [5, с. 220]. Наслідком цього було видання в 1645 році «Малого Катехізису», в якому була окреслена повна система теологічної науки православ'я.

Глобальні перетворення в системі освіти відбулися при виголошенні Петром Могилою гасла: «Нам треба учитися, щоб Русь нашу не називали глупою» [4, с. 176]. Ця теза слугувала утвердженням нових духовних цінностей, синтезом навчальних досягнень Західної Європи та національної науки. Схарактеризувавши політичні події та культурний розвиток в Україні на той час, В. Нічік писав: «Нужно было представить знания как нечто индефферентное к вере, независимое от неё, которое вследствие этого может быть оружием как одной, так и другой борющейся стороны. Началось размежевание

науки. Философии и теологии. Мудрость перестала быть только божественной мудростью, а светские знания – антимудростью» [7, с. 126].

Петром Могилою був зроблений колосальний переворот в сфері науки – Київська колегія була реформована на зразок єзуїтських колегій того часу. В її стінах синкретично поєдналися національна культура, звичаї, обряди, народна мова, православна віра з одного боку, а з іншого передові наукові здобутки Західної Європи, латинської мови тощо. Такий перебіг подій викликав бурю незадоволення серед мирного населення краю та козаків.

Практичним розумом Петра Могили було створено ефективну зброю проти польських католиків, фундатор колегії вирішив перемогти ворогів своєї землі їхньою ж зброєю і створити на теренах нашої держави могутню опору – перший вищий навчальний заклад, який відповідав запитам і потребам духовного життя українського народу і став осередком науки, культури і православної віри.

Чітко знаючи, що максимальний ефект пробудження Східної церкви може відбутися лише в тісному взаємозв'язку православної віри з духовною культурою народу, Петро Могила вирішує звернутися до поняття «народності». Виховним ідеалом цього культурного діяча була людина глибоко патріотична, що любить свій народ, свою мову, звичаї, традиції, така людина, котра зможе відстояти Східну церкву в боротьбі з поляками.

Петро Могила один з перших починає використовувати у проповідях і повчаннях народну мову, що слугувало опорою у національно-визвольній боротьбі українського народу та розвиткові національної культури.

Взявши за основу стремління до відновлення народних звичаїв, обрядів, національної гідності, культурної відповідності, Петро Могила «...розумів обряди не тільки як релігійний ритуал, але розцінював їх також як національні звичаї і тому у боротьбі з унією і католицизмом відстоював їх більш рішуче, ніж принципи православної догматики», – писали О. Білодід та С. Кримський [2, с. 88].

Культурний діяч великого значення надавав етичному вихованню, вважаючи, що національні обряди, звичаї, фольклор слугують опорою і джерельною базою моральної поведінки народу. В 1636 році Петро Могила видає «Анфологію» – збірник педагогічних настанов, зразок морального поведіння молоді. Ця книга мала слугувати моральним фундаментом у поведінці молодого покоління в стінах колегії та в подальшому житті.

Петро Могила приділяв багато уваги організації і розвитку книговидавничої справи. Так, за твердженням О. Білодіда та С. Кримського:

«Він надав роботі Лаврської друкарні такого розмаху й гуманістичного змісту, якого не знала ще досі історія книгодрукування на Україні» [2, с. 87]. Завдяки налагодженню книговидавничої справи було зроблено колосальний прорив в культурному, освітньому і духовному плані, адже раніше знання носило принципово звужений характер, тобто передавалося від майстра до учня, тепер же наука була відкритою для простого народу.

Вагомий внесок цей письменник, релігійний і науковий діяч вніс в розвиток української та російської мови, вивівши їх з теренів Речі Посполитої. «Треба відмітити, – писав М. Костомарів, – що після Могилы українська книжна мова стала мало-помалу очищуватися від полонізмів, і виробилася нова книжна мова, що послужила основою нинішньої московської мови. В комічних творах України книжна мова зближалася до народної української» [5, с. 233].

Неможливо також применшити вкладу Петра Могилы в реставраційну діяльність на Україні. Ним були відновлені як Софіївський собор, так і інші культурні споруди домонгольського періоду, було повернено багато православних церков, що мало для народу велике культурне значення.

Петро Могिला був гідним сином свого народу, його діяльність припала на нелегкий період для нашої країни. Письменник, культурний і науковий діяч намагався вивести Східну церкву з темноти і занепаду, не дав загубитися в теренах історії рідній мові, національним звичаям, обрядам, повернув безліч пам'яток архітектури та культури українському народу. Виступив як фундатор Київської колегії, реформувавши її на зразок єзуїтських колегій, але уміло поєднавши в її стінах надбання національної культури з передовими досягненнями Західної Європи, і тим самим вивівши її на світовий рівень. Хоча треба зауважити, що багатьма своїми сучасниками фундатор Київської колегії був не сприйнятий через інноваційну політику в культурі і науці, а пізніше зазнав критики з боку буржуазно-національних інтерпретаторів історичного процесу на Україні і був охрещений останніми «поляком у православному вбранні», «сполученим волохом».

Перспективами подальшого дослідження є характеристика внеску Петра Могилы у розвиток української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскольченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею : в 2 ч. / В. И. Аскольченский. – К. : Университетская типогр., 1856. – Ч. 1. – 370 с.
2. Білодід О. І. Ідеї просвітництва в діяльності Петра Могилы / О. І. Білодід, С. Б. Кримський // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні словянських народів : зб. наук. пр. / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1988. – 184 с.
3. Императорская киевская духовная академия в её трёхвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Историческая записка / авт. Ф. Титов ; упор. В. Заев та вст. ст. В. Ульяновський. – К. : Изд-во «Гопак», 2003. – 688 с.
4. К портрету Петра Могилы // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С. 176.
5. Костомарів М. І. Історія України в життєписях визначніших її діячів / Микола Іванович Костомарів ; [перекл. Олександр Барвінський]. – К. : Вид-во «Україна», 1991. – 493 с.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – К. : Вид-во «Вікар», 2003. – 335 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
7. Нічік В. М. Образ ідеального владителя в сочинениях Петра Могилы / В. М. Нічік // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов : сб. науч. тр. / отв. ред. В. С. Горский. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1987. – 158 с.
8. Сумцов М. Ф. Характеристика южно-русской литературы семнадцатого вѣка / Н. Ф. Сумцов. – К. : Типогр. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1885. – 18 с. (Коллекція Рінберга).
9. Тітов Х. Стара вища освіта в Київській Україні 16 – поч. 19 в. / Хведір Тітов. – К. : Друкарня Української академії наук, 1924. – 432 с.
10. Українська література у портретах і довідниках: давня література – література ХІХ ст. : довідник / редкол. С. П. Денисюк, В. Г. Дончик та ін. – К. : Вид-во «Либідь», 2000. – 353 с. – (Коллекція М. Москаленка).